

คติธรรมจากจิตรกรรมฝาผนังวัดที่สร้างก่อน พ.ศ. 2475 ในจังหวัดภูเก็ต

เกวลิน ขุนเนียม และ พรรณวดี ขำจริง

สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต จังหวัดภูเก็ต 83000

kaewalinsai.121@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ในการทำวิจัยเพื่อศึกษา คติธรรมจากจิตรกรรมฝาผนังวัดที่สร้างก่อน พ.ศ. 2475 ในจังหวัดภูเก็ต ผลการวิจัยพบว่า ความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา มีมูลเหตุของการสร้าง เป็นการยกย่องเชิดชูพระพุทธศาสนาและเครื่องประดับตกแต่งอาคารหรือสถาปัตยกรรมให้งดงาม เพื่อเพิ่มความสำคัญให้มากขึ้นเมื่อเข้าไปในพระอุโบสถ ได้พบพระประธานที่มีอาการสงบนิ่งแล้วยังได้พบจิตรกรรมฝาผนังที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดกที่ประดับอยู่รอบผนัง ได้อาศัยภาพเหล่านี้ศึกษาหาความรู้ ทำให้เกิดความเข้าใจในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น จิตรกรรมฝาผนังยังเป็นสื่อประกอบคำสอนในพระพุทธศาสนา เมื่อชาวพุทธได้ฟังธรรมเทศนาแล้วหันมาพิจารณาจิตรกรรมฝาผนังจะเกิดความซาบซึ้งเข้าใจในหลักธรรมได้โดยง่าย อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ ศิลปินเขียนด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยมีจุดประสงค์อยู่ผลบุญกุศลเป็นสำคัญ มักเขียนถึงเรื่องราวในอดีต ภาพจิตรกรรมจึงช่วยบันทึกเรื่องราวร่องรอยในอดีตได้ดีและยังเป็นเครื่องกลมเกลียวทางจิตใจและ เป็นเครื่องหมายสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญของชาติ เราจึงควรช่วยกันอนุรักษ์ดูแลรักษาอย่างจริงจังเพื่อให้อยู่คู่ชาติไทย เพื่อให้เยาวชนรุ่นหลังได้ทำการศึกษาต่อไป

ผลการวิจัยพบว่าคติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อน พ.ศ. 2475 ในจังหวัดภูเก็ต ส่วนใหญ่จะสะท้อนออกมาในทางพระพุทธศาสนา พุทธประวัติ องค์กัลยาณมิตร ภาพพระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งขัดสมาธิ พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ สุภททะเข้าเฝ้าพระพุทธก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ภาพจิตรกรรมแต่ละภาพมีหลักธรรมแฝงอยู่ในเรื่องของ หลักความเป็นจริงของโลก ความถูกต้อง และความดีงามของมนุษย์ ธรรมชาติที่เป็นไป หลักการดำเนินชีวิตทางสายกลาง และการใช้ชีวิตอย่างมีสติ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เป็นแนวทางให้แก่ผู้พบเห็นได้นำไปปฏิบัติและพบแสงสว่างส่องนำทางชีวิต เพื่อให้พบแต่ความสุข

คำสำคัญ: จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ภูเก็ต ก่อน พ.ศ. 2475

บทนำ

วัดในพระพุทธศาสนาถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พำนักปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ใช้สำหรับแสดงธรรม และใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา จิตรกรรมฝาผนังไทยหรือภาพเขียนสีของไทยแต่โบราณ นิยมเขียนเป็นพุทธบุษบาตามผนัง โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ คูหาภายในองค์พระปรางค์ พระสถูปเจดีย์ ฝาผนังเพดาน เสา คอสอง ช่อ คาน และบานประตูหน้าต่าง และตัวไม้โครงสร้างอาคารอื่นๆ จิตรกรรมฝาผนังไทยช่วยตกแต่ง และเสริมสร้างความงดงามให้แก่พุทธสถาน ถือเป็นมรดกอันล้ำค่ายิ่งทางศิลปกรรมของไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะเป็นของตนเอง มีแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ชิ้นงานที่แตกต่างกันไป ทั้งวิธีการเขียน การใช้เส้นและสี ที่มีลักษณะลีลาที่อ่อนช้อยนุ่มนวล โดยมีช่างเขียนเป็นผู้กำหนดให้ทุกสิ่งทุกอย่างในภาพเป็นไปตามที่ต้องการของตน และยังแสดงให้เห็นถึงฝีมือและจินตนาการของช่างเขียนชาวไทยในแต่ละยุคแต่ละสมัย อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงวิถีความเป็นอยู่ของคนในสังคม ระบบการปกครอง วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนไทยในอดีตได้เป็นอย่างดีวัดในจังหวัดภูเก็ตมีหลายวัดที่มีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีความสวยงามและทรงคุณค่าและได้สะท้อนเรื่องราวของยุคสมัย สภาพสังคม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่และความเจริญของบ้านเมืองเป็นภาพที่ผู้วาดเขียนอย่างวิจิตรงดงาม จึงมีความสำคัญและถือเป็นมรดกของชาวภูเก็ต เพราะฉะนั้นเราควรมีความสำนึกในหน้าที่ที่ต้องรักษาสมบัติเหล่านี้ด้วยกัน ภาพเขียนเหล่านี้เป็นเสมือนสื่อสารที่ทันสมัยที่สุดใน

เวลานั้น ปัจจุบันนี้ การสื่อสารโดยการใช้ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอาจจะมีบทบาทลดน้อยลง แต่ก็ยังคงมีให้เห็นบ้าง ซึ่งอาจปรับเปลี่ยนรูปแบบการวาดไปตามยุคสมัย นับวันภาพจิตรกรรมเหล่านี้ได้ชำรุด ลบเลือนเสียหาย เสื่อมสลายไปตามสภาพของกาลเวลาโดยขาดการดูแลรักษาเอาใจใส่ที่เหมาะสม ดังนั้น เราคนไทยจึงควรร่วมแรงร่วมใจให้ความร่วมมือกันในทุกๆฝ่ายที่จะช่วยกันป้องกันดูแล และอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังไทย อันเป็นสมบัติของเราให้ยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษา คติธรรมจากจิตรกรรมฝาผนังวัดที่สร้างก่อนพ.ศ. 2475 ในจังหวัดภูเก็ต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา และเพื่อศึกษาคติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนังวัดในจังหวัดภูเก็ต มีการเก็บรวบรวมข้อมูลจาก บทความ สิ่งพิมพ์ เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไป ได้แก่ จิตรกรรมไทย จิตรกรรมฝาผนัง ความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา และคติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนัง ที่ผู้วิจัยได้มีการเก็บรวบรวมไว้เกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษา เกี่ยวข้องกับเป้าหมายของการวิจัยครั้งนี้ การประมวลผลการศึกษา และการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาจาก บทความ สิ่งพิมพ์ เพื่อนำจัดหมวดหมู่ข้อมูลวิเคราะห์ประเด็นที่สนใจ และมีความเกี่ยวข้องกับ คติธรรมจากจิตรกรรมฝาผนังวัดที่สร้างก่อน พ.ศ. 2475 ในจังหวัดภูเก็ต

ผลและอภิปรายผล

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ที่ว่าเพื่อศึกษาความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า จิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนาเป็นงานเขียนขนาดใหญ่ อยู่บนทิวเขาถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา นิยมเขียนมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติที่ควรได้รับการดูแลรักษาไว้ซึ่งความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา สามารถแยกประเด็นได้ดังนี้

1. ความสำคัญในมูลเหตุของการสร้าง คือ

1.1 เป็นการยกย่องเชิดชูพระพุทธศาสนา

1.2 เป็นเครื่องประดับตกแต่งอาคารหรือสถาปัตยกรรมให้งดงาม

1.3 เป็นสื่อประกอบคำสอนในพระพุทธศาสนา เมื่อชาวพุทธได้ฟังธรรมเทศนาแล้วหันมาพิจารณาจิตรกรรมฝาผนัง จะเกิดความซาบซึ้ง อันเป็นการน้อมนำไปประพฤติแต่สิ่งที่เป็นบุญกุศล

1.4 เป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ

2. ความสำคัญในเรื่องศรัทธา ศิลปินเขียนด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยมีจุดประสงค์อยู่ผลบุญกุศลเป็นสำคัญ

3. ความสำคัญในการบันทึกเรื่องราวร่องรอยในอดีต เป็นการถ่ายทอดด้วยวิธีสังเคราะห์ ศิลปินได้นำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวมาถ่ายทอดในภาพเขียนที่เขียน เช่น วิถีชีวิตประจำวันที่ทำให้เห็นรูปแบบสังคมในอดีต และการถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่น

4. ความสำคัญเป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจ เรื่องทางพระพุทธศาสนาเป็นคติธรรมช่วยเตือนใจให้คนปฏิบัติตามสิ่งที่เหมาะสม มุ่งสอนสั่งธรรมเป็นสำคัญ คติธรรมชาดกสะท้อนให้เห็นเรื่องหลักกรรม ภาพไตรภูมิช่วยเตือนสติคนในเรื่องดีชั่ว เรื่องสังสารวัฏ

5. ความสำคัญที่เป็นเครื่องหมายแสดงความเจริญของชาติ เป็นหลักฐานบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ แสดงถึงความเจริญในการสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นการจดบันทึกความรู้สึกและปัญญาของมนุษย์จึงถือเป็นทรัพยากรของชาติที่มีประโยชน์ในการนำไปศึกษาหาความรู้

6. ความสำคัญในทางการศึกษา ภาพเป็นสื่อที่แสดงออกถึงเรื่องราวต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็น พุทธประวัติ ชาดก วรรณคดี ไตรภูมิ ซึ่งภาพเหล่านั้นล้วนแฝงไปด้วยหลักธรรม ทำให้คนเมื่อได้เห็นก็จะได้เรียนรู้ในเรื่องเหล่านั้นผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของสุภาวดี ไชยกาล ภายวิจัยเรื่อง วิเคราะห์คติธรรมจากจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมืองจังหวัดอุบลราชธานี ที่ผลการศึกษาพบว่า ภาพจิตรกรรมวัดทุ่งศรีเมืองนั้น ได้สะท้อนเรื่องราวของยุคสมัย สภาพสังคม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ความเจริญของบ้านเมือง การประกอบอาชีพ การละเล่น พิธีกรรม การแต่งกายและทรงผม นอกจากนี้ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมืองยังมีภาพวาดที่ผู้วาดในสมัยนั้นได้วาดภาพที่สอดแทรกอารมณ์ขันไว้ในงานตามจินตนาการของผู้วาดไว้ในภาพ

จิตรกรรมฝาผนังนี้ด้วย ซึ่งได้บ่งบอกถึงความเป็นตัวตนของตนเองไว้เสมอ ซึ่งภาพจิตรกรรมแต่ละภาพมีหลักธรรมแฝงอยู่ในเรื่องของการดำเนินชีวิต ความเป็นจริงของโลก ความถูกต้อง และความดีงามของมนุษย์ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้จะเป็นแสงสว่างส่องทางที่จะนำพาผู้ปฏิบัติไปพบกับชีวิตที่สะอาด สงบ สว่าง และนำไปสู่ชีวิตที่มีความสุข

ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของชลดา สุตประเสริฐ งานวิจัยเรื่อง ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏภาพเครื่องดนตรีไทยภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร ที่ผลการศึกษาพบว่า (1) ดนตรีไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ตามที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร จากการศึกษาพบว่า เครื่องดนตรีไทยทั้งที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร ได้แก่ แคน โหม่ง กลองสองหน้าที่มีลักษณะคล้ายตะโพน ระนาดเอก ข้องวง กลองทัด 2 ใบ ฉิ่ง ปี่ และตะโพนไทย เมื่อแบ่งเครื่องดนตรีตามลักษณะการบรรเลง ได้แก่ เครื่องตี และ เครื่องเป่า เมื่อแบ่งตามการประสมวง ได้แก่ วงแคน และ วงปี่พาทย์เครื่องห้า (2) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านดนตรีไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ตามที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร จากการศึกษาพบว่า วัฒนธรรมที่สะท้อนจากภาพเครื่องดนตรีไทยที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร ได้แก่ วัฒนธรรมของชาวลาว คือการที่ชาวลาวได้นำแคนเข้ามาเมื่อครั้งอพยพมาอาศัย ณ บริเวณถิ่นแถบนี้ หลังจากเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ และ วัฒนธรรมไทย คือเครื่องดนตรีไทยและวงปี่พาทย์เครื่องห้าที่ปรากฏอยู่ในภาพสวนจิตรลดาวันอุทยาน สองสิ่งนี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นได้ชัดเจนอย่างยิ่งว่า ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณวัดปทุมวนารามแห่งนี้ มีสองวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันอยู่

ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของกรรณิการ์ ตั้งตุลนันทน์ งานวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติวรวิหาร ที่ผลวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติวรวิหารพบว่า จิตรกรรมแต่ละภาพมีหลักพุทธธรรมแฝงอยู่ในเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ความเป็นจริงของโลก ความถูกต้องและความดีงามของมนุษย์ ซึ่งหลักพุทธธรรมเหล่านี้จะเป็นแสงสว่างส่องทางที่จะนำพาผู้ปฏิบัติไปพบกับชีวิตที่สะอาด สงบ สว่าง เช่น หลักปัญญาจากภาพพระพุทธเจ้าพบเทวทูตทั้ง 4 หลักการดับกิเลสจากภาพมารผจญ และหลักความไม่ประมาทจากภาพเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นต้น คนทั่วไปดูจิตรกรรมฝาผนังไม่เข้าใจ เพราะไม่มีประสบการณ์ในการดูภาพไทยโบราณ จึงมีความจำเป็นที่ต้องแนะนำเกี่ยวกับลักษณะของจิตรกรรมไทยแบบประเพณีก่อนการเข้าชมจิตรกรรมฝาผนัง ดังนั้นเป้าหมายของการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังนี้ก็เพื่อให้ผู้ชมได้ศึกษาพระพุทธศาสนามากกว่าเป็นเครื่องประดับตกแต่งผนังโบสถ์วิหารให้สวยงามเท่านั้น

ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของชาญวิทย์ สุขพร งานวิจัยเรื่อง พิพิธภัณฑ์จิตรกรรมฝาผนังไทย ที่ผลวิจัยพบว่า กระบวนการแนวคิดที่เริ่มต้นจากกระบวนการธรรมของพุทธปรัชญาที่เป็นหลักสำคัญของการดำเนินชีวิต จะช่วยสร้างความสัมพันธ์และต่อเนื่องของภาพจิตรกรรมฝาผนังที่นำมาจัดแสดงภายในโครงการ โดยสามารถดำรงไว้ซึ่งเนื้อหาและความหมายที่มีอยู่เดิม อีกทั้งการนำแนวทางพุทธศาสนามาสร้างงานสถาปัตยกรรมที่ประยุกต์มาจากรูปทรงและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทยเดิม จะช่วยสร้างความกลมกลืนและบรรยากาศที่เหมาะสมแก่การชมภาพจิตรกรรมได้

ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของพระพงศ์ศักดิ์ อภิขุชโว(รุ่งสง) งานวิจัยเรื่อง ศึกษาบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธรูปพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่ผลวิจัยพบว่า นักเรียนและนักศึกษาที่เข้ามาชมภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง โดยส่วนมากมีช่วงอายุต่ำกว่า 20 ปี มีระดับการศึกษามัธยมศึกษาและปริญญาตรี ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและความสนใจภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง และยังให้ความสำคัญมากในการเผยแผ่พุทธธรรมของภาพจิตรกรรม ฝาผนังก่อนหน้านั้นเคยเข้าชมภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยโบราณมาแล้วไม่ต่ำกว่า 3 ครั้งและเข้าชมภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นครั้งแรกเป็นส่วนใหญ่ ด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธรูป 16 ข้อนั้น พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยที่เพศชายและเพศหญิง อายุต่ำกว่า 20 ปีและ 20-25 ปี การศึกษามัธยมศึกษาและปริญญาตรี มีความคิดเห็นเห็นว่า สื่อจิตรกรรมฝาผนังมีบทบาทในการเผยแผ่พุทธธรรมโดยภาพรวมอยู่ในระดับมากเหมือนกัน สำหรับผู้ที่มีความรู้ในระดับน้อย ปานกลาง ค่อนข้างมาก และมาก ความคิดเห็นว่า สื่อจิตรกรรมฝาผนังมีบทบาทในการเผยแผ่พุทธธรรมโดยภาพรวมอยู่ในระดับมากเหมือนกัน

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ที่ว่าเพื่อศึกษาคติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนังวัดในจังหวัดภูเก็ต

ผลวิจัยพบว่า คติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนาของวัดที่สร้างก่อน พ.ศ. 2475 ในจังหวัดภูเก็ต ผู้วิจัยพบว่าคติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนาของวัดในจังหวัดภูเก็ตมีเนื้อหาเรื่องราว ดังต่อไปนี้

1. วัดกระทู้ จิตรกรรมฝาผนังวัดกระทู้ที่แสดงถึงพุทธประวัติตอน องคูลิมารโจร ในตอนที่องคูลิมาล ไล่ตามพระพุทธเจ้าหมายจะตัดนิ้วของพระองค์เป็นนิ้วที่ 1,000 ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะโปรดให้กลับใจมาเป็นพระภิกษุ คติธรรมที่ได้จากภาพนี้ก็คือ แม้จะเคยผิดพลาดจนแทบถอนตัวไม่ขึ้นของขุนโจรผู้หลงผิด แต่ก็เปลี่ยนชีวิตด้วยพระธรรมจนพ้นจากบ่วงกรรมเพราะฉะนั้น “ไม่มีคำว่าสายสำหรับการกลับตัวเป็นคนดี”

2. วัดกลางพระนางสร้าง ภาพจิตรกรรมด้านหลังพระประธานที่แสดงถึงพุทธประวัติในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งขัดสมาธิ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ อุรุเวลาเสนานิคม เมืองพาราณสี ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คติธรรมที่สะท้อนจากภาพนี้ก็คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คืออริยสัจ 4

3. วัดสุวรรณคีรีวงก์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณคีรีวงก์แสดงถึงพุทธประวัติตอน ที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ด้วยการขบฟันด้วยฟัน กลั้นหายใจและอดอาหารจนร่างกายซูบผอม แต่หลังจากที่ทดลองทำได้ 6 ปี ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ จึงทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา และหันมาฉันอาหารตามเดิม ด้วยพระราชดำริตามที่ท้าวสักกเทวราชได้เสด็จลงมาติดพันถวาย 3 วาระ คือติดพันสายที่ 1 ซึ่งไว้ตึงเกินไปเมื่อติดก็จะขาด ติดพันวาระที่ 2 ซึ่งขึงไว้หย่อน เสียจะยืดขาดขาดความไพเราะ และวาระที่ 3 ติดพันสายสุดท้ายที่ขึงไว้พอดี จึงมีเสียงกังวานไพเราะ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงพิจารณาเห็นว่า ทางสายกลางคือไม่ตึงเกินไป และไม่หย่อนเกินไป นั่นคือทางที่จะนำสู่การพ้นทุกข์

4. วัดไชยธาราราม จิตรกรรมฝาผนังวัดไชยธารารามแสดงถึงพุทธประวัติพระพุทธเจ้าตอนที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร ให้แก่ปัญจวัคคีย์ทั้งห้าเป็นครั้งแรก เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสสัมชัญกับปัญจวัคคีย์อยู่ดวงตาเห็นธรรมปราศจากธุลีปราศจากมลทิน ก็ได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะนับเป็นพระสงฆ์สาวกองค์แรกในพระพุทธศาสนา วันนั้นเป็นวันเพ็ญกลางเดือนอาสาฬหะหรือเดือนแปด เป็นวันที่พระรัตนตรัยครบบริบูรณ์ บังเกิดขึ้นในโลกเป็นครั้งแรก คือมี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ครบบริบูรณ์

5. วัดโสภณวนาราม จิตรกรรมหน้าอุโบสถวัดโสภณวนารามแสดงถึงพุทธประวัติตอน พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อสิ้นสุดพรรษาพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วยบันไดแก้วมณีที่ท้าวสักกเทวราชเนรมิตน้อมถวาย โดยมีเหล่าพรหมและเทวดาจำนวนมากส่งเสด็จและยังมีปัญจจสิทเทพบุตรทรงพิณ ขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะ มาตลีเทพบุตรถือของหอมและดอกไม้ทิพย์โปรยปรายในระหว่างทาง พระพุทธองค์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในวันออกพรรษา จึงมีประเพณีตักบาตรเทโว เพื่อรับเสด็จพระพุทธองค์ในวันออกพรรษาสืบมาจนถึงปัจจุบัน

6. วัดโฆษิตวิหาร จิตรกรรมฝาผนังหลังพระประธานวัดโฆษิตวิหารแสดงถึงพระพุทธประวัติตอน ที่ พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งขัดสมาธิ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ อุรุเวลาเสนานิคม เมืองพาราณสี ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คติธรรมที่สะท้อนจากภาพนี้ก็คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คืออริยสัจ 4

7. วัดสว่างอารมณ์ จิตรกรรมฝาผนังวัดสว่างอารมณ์แสดงถึงพุทธประวัติตอนที่ สุภัททะเข้าเฝ้าพระพุทธก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน สุภัททะได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสอริยมรรคทั้ง 8 ประการ

จิตรกรรมฝาผนังหลังจาก พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา มีการเจริญเติบโตของบ้านเมืองและสังคมขึ้นอย่างรวดเร็ว การสร้างผลงานทางด้านจิตรกรรมฝาผนังนั้น มีอิทธิพลของศิลปะของตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญทั้งทางด้านรูปแบบและวัสดุที่นำมาใช้ในการวาด แนวคิดในการวาด นอกจากเพื่อประโยชน์ทางศาสนาแล้ว ยังใช้ในประโยชน์ด้านสาธารณสุข และรูปแบบในการสร้างสรรค์ออกมาจะมีความหลากหลายมากขึ้น มีทั้งแบบสมัยใหม่ แบบไทยประยุกต์ และแบบไทยสมัยก่อนขณะเดียวกัน ทำให้จิตรกรรมฝาผนังของวัดในจังหวัดภูเก็ตนั้น หลัง พ.ศ. 2475 (หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง) มีการนำวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานในการสร้างสรรค์ผลงานมากยิ่งขึ้น และมีการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยใหม่เข้าไปเพื่อความสวยงามและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพทางสังคมนั่นเอง

สรุปผลการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา ผลวิจัยพบว่า จิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา เป็นงานเขียนขนาดใหญ่ อยู่บนทิวทัศน์สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา นิยมเขียนมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติที่ควรได้รับการดูแลรักษาไว้ซึ่งความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา สามารถแยกประเด็นได้ดังนี้

1.1 ความสำคัญในมูลเหตุของการสร้าง คือ

1.1.1 เป็นการยกย่องเชิดชูพระพุทธศาสนา มีความตอนหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายไว้ว่า “การเขียนฝาผนังวัดและวังดูมีหลักฐานโบราณต่างกันการเขียนในวัดเพื่อจะจูงใจให้คนเกิดความเลื่อมใสพระพุทธศาสนา”

1.1.2 เป็นเครื่องประดับตกแต่งอาคารหรือสถาปัตยกรรมให้งดงาม เพิ่มความสำคัญให้มากขึ้น โดยในสมัยโบราณวัดเป็นศูนย์กลางของวิชาหลายแขนง ผู้ถ่ายทอดวิชาการศึกษาคือพระสงฆ์ ศิษย์คือสามเณรหรือภิกษุที่บวชเรียน การอยู่ในวัดเป็นเวลานานทำให้เกิดความศรัทธาภายใต้จิตสำนึก เมื่อเข้าไปในพระอุโบสถได้พบพระประธานที่มีอาการสงบนิ่งแล้วยังได้พบจิตรกรรมฝาผนังที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดกที่ประดับอยู่รอบผนัง ได้อาศัยภาพเหล่านี้ศึกษาหาความรู้ ทำให้เกิดความเข้าใจในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

1.1.3 เป็นสื่อประกอบคำสอนในพระพุทธศาสนา เมื่อชาวพุทธได้ฟังธรรมเทศนาแล้วหันมาพิจารณาจิตรกรรมฝาผนังจะเกิดความซาบซึ้ง อันเป็นการน้อมนำไปประพฤติแต่สิ่งที่เป็นบุญกุศล เพราะจิตรกรรมฝาผนังได้ชื่อว่าเป็นจิตรภาษา คือ ภาพจิตรกรรมเป็นภาษาที่คนทั้งหลายสามารถเข้าใจ และรู้เรื่องโดยไม่ต้องศึกษาหรือมีประสบการณ์มาก่อน

1.1.4 เป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ เห็นได้ว่าศิลปินถ่ายทอดสถานภาพของบุคคลระดับชั้นต่างๆกัน โดยมีความแตกต่างกันเรื่องสีและเครื่องแต่งกาย ตลอดจนการถ่ายทอดลักษณะของป่าเขาลำเนาไพร บ้านเรือนพระราชวัง ล้วนถูกบันทึกในจิตรกรรมฝาผนังทั้งสิ้น

1.2 ความสำคัญในเรื่องศรัทธา ศิลปินเขียนด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยมีจุดประสงค์อยู่ผลบุญกุศลเป็นสำคัญ ดังนั้นผลงานที่เป็นผลสำเร็จออกมาจึงเป็นการบรรยายบันทึกความจริงโดยไร้สิ่งอื่นใดเคลือบแฝง แสดงว่าหลักฐานจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นความจริงที่เชื่อถือได้

1.3 ความสำคัญในการบันทึกเรื่องราวร่องรอยในอดีต เป็นการถ่ายทอดด้วยวิธีสังเคราะห์ ศิลปินได้นำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวมาถ่ายทอดในภาพเขียนที่เขียน เช่น วิถีชีวิตประจำวันที่ทำให้เห็นรูปแบบสังคมในอดีต และการถ่ายทอดลักษณะท้องถื่น คือ ลักษณะวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนที่อยู่รอบตัวศิลปิน จะถูกบันทึกลงบนจิตรกรรมฝาผนัง เช่น การเขียนพระพุทธประวัติให้มีลักษณะเป็นไทยทั้งการแต่งกายและรูปร่างหน้าตา

1.4 ความสำคัญเป็นเครื่องกล่อมเกล่าจิตใจ เรื่องทางพระพุทธศาสนาเป็นคติธรรมช่วยเตือนใจให้คนปฏิบัติตามสิ่งที่เหมาะสม มุ่งสอนสัจธรรมเป็นสำคัญ คติธรรมชาดกสะท้อนให้เห็นเรื่องหลักกรรม ภาพไตรภูมิช่วยเตือนสติคนในเรื่องดีชั่ว เรื่องสังสารวัฏ

1.5 ความสำคัญที่เป็นเครื่องหมายแสดงความเจริญของชาติ เป็นหลักฐานบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ แสดงถึงความเจริญในการสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นการจดบันทึกความรู้สึกและปัญญาของมนุษย์จึงถือเป็นทรัพยากรของชาติที่มีประโยชน์ในการนำไปศึกษาหาความรู้ และควรทำการอนุรักษ์ดูแลรักษาอย่างจริงจังเพื่อให้อยู่คู่ชาติไทยต่อไป

1.6 ความสำคัญในทางการศึกษา ภาพเป็นสื่อที่แสดงออกถึงเรื่องราวต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพุทธประวัติ ชาดก วรรณคดี ไตรภูมิ ซึ่งภาพเหล่านี้ล้วนแฝงไปด้วยหลักธรรม ทำให้คนเมื่อได้เห็นก็จะได้เรียนรู้ในเรื่องเหล่านั้นผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนัง

2. เพื่อศึกษาคติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนังวัดในจังหวัดภูเก็ต ผลวิจัยพบว่า คติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนาของวัดที่สร้างก่อน พ.ศ. 2475 ในจังหวัดภูเก็ต ผู้วิจัยพบว่าคติธรรมที่สะท้อนจากจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนาของวัดในจังหวัดภูเก็ตมีเนื้อหาเรื่องราว ดังต่อไปนี้

2.1 วัดกระทู้ จิตรกรรมฝาผนังวัดกระทู้ที่แสดงถึงพุทธประวัติตอน องคุลิมาโรจร ในตอนที่องคุลิมาโรจร ไม่ตามพระพุทธเจ้า หมายจะตัดนิ้วของพระองค์เป็นนิ้วที่ 1,000 ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะโปรดให้กลับใจบวชเป็นพระภิกษุ คติธรรมที่ได้จากภาพนี้ก็คือ แม้จะเคยผิดพลาดจนแทบถอนตัวไม่ขึ้นของขุนโจรผู้หลงผิด แต่ก็เปลี่ยนชีวิตด้วยพระธรรมจนพ้นจากบ่วงกรรมเพราะฉะนั้น "ไม่มีคำว่าสาย สำหรับการกลับตัวเป็นคนดี"

2.2 วัดกลางพระนางสร้าง ภาพจิตรกรรมด้านหลังพระประธานที่แสดงถึงพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งขัดสมาธิ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ อุรุเวลาเสนานิคม เมืองพาราณสี ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คติธรรมที่สะท้อนจากภาพนี้ก็คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คืออริยสัจ ๔

3. วัดสุวรรณคีรีวงก์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณคีรีวงก์แสดงถึงพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ด้วยการขบฟันด้วยฟัน กลั้นหายใจและอดอาหารจนร่างกายซูบผอม แต่หลังจากที่ทดลองทำได้ 6 ปี ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ จึงทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา และหันมาฉันอาหารตามเดิม ด้วยพระราชดำริตามที่ท้าวสักกเทวราชได้เสด็จลงมาตีตผินถวาย 3 วาระ คือตีตผินสายที่ 1 ซึ่งไว้ตั้งเกินไปเมื่อตีตผินจะขาด ตีตผินวาระที่ 2 ซึ่งขึงไว้หย่อน เสียจะยึดขาดขาดความไพเราะ และวาระที่ 3 ตีตผินสายสุดท้ายที่ขึงไว้พอดี จึงมีเสียงกังวานไพเราะ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงพิจารณาเห็นว่า ทางสายกลางคือไม่ตั้งเกินไป และไม่หย่อนเกินไป นั่นคือทางที่จะนำสู่การพ้นทุกข์

4. วัดไชยธาราราม จิตรกรรมฝาผนังวัดไชยธารารามแสดงถึงพุทธประวัติพระพุทธเจ้าตอนที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ให้แก่ปัญจวัคคีย์ทั้งห้าเป็นครั้งแรก เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้อยู่ดวงตาเห็นธรรมปราศจากรูปปราศจากมลทิน ก็ได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะนับเป็นพระสงฆ์สาวกองค์แรกในพระพุทธศาสนา วันนั้นเป็นวันเพ็ญกลางเดือนอาสาฬหะหรือเดือนแปด เป็นวันที่พระรัตนตรัยครบบริบูรณ์ บังเกิดขึ้นในโลกเป็นครั้งแรก คือมี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ครบบริบูรณ์

5. วัดโสภณวนาราม จิตรกรรมหน้าอุโบสถวัดโสภณวนารามแสดงถึงพุทธประวัติตอน พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อสิ้นสุดพรรษาพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วยบันไดแก้วมณีที่ท้าวสักกเทวราชแรมมถอมถวาย โดยมีเหล่าพรหมและเทวดาจำนวนมากส่งเสด็จและยังมีปัญจสิขเทพบุตรทรงพิณ ขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะ มาตลีเทพบุตรถือของหอมและดอกไม้ทิพย์โปรยปรายในระหว่างทาง พระพุทธองค์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในวันออกพรรษา จึงมีประเพณีตักบาตรเทโว เพื่อรับเสด็จพระพุทธองค์ในวันออกพรรษาสืบมาจนถึงปัจจุบัน

6. วัดโฆษิตวิหาร จิตรกรรมฝาผนังหลังพระประธานวัดโฆษิตวิหารแสดงถึงพระพุทธประวัติตอนที่ พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งขัดสมาธิ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ อุรุเวลาเสนานิคม เมืองพาราณสี ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คติธรรมที่สะท้อนจากภาพนี้ก็คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คืออริยสัจ 4

7. วัดสว่างอารมณ์ จิตรกรรมฝาผนังวัดสว่างอารมณ์แสดงถึงพุทธประวัติตอนที่ สุภัททะเข้าเฝ้าพระพุทธก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน สุภัททะได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสอริยมรรคทั้ง 8 ประการ

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้

1.1 ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดที่สร้างก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ ในจังหวัดภูเก็ต ถือเป็นมรดกอันล้ำค่ายิ่งทาง ศิลปกรรมไทย ประวัติศาสตร์ จิตรกรรมไทย และสุนทรียศาสตร์ ดังนั้น เราควรที่จะให้ความสำคัญอย่างยิ่ง และอนุรักษ์ไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา

1.2 ควรมีการศึกษาคติธรรมที่ปรากฏบนพุทธศิลป์อื่น

1.3 ควรเปิดโอกาสให้มีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติม

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

เอกสารเนื้อหาเกี่ยวกับคติธรรมจากจิตรกรรมฝาผนังวัด นั้นมีน้อยจึงเป็นปัญหาต่อการหาข้อมูลจิตรกรรมฝาผนังในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นควรมีการศึกษาและการทำวิจัยให้มากกว่านี้โดยอาจมีการศึกษาเกี่ยวกับ จิตรกรรมเชิงพุทธ จิตรกรรมไทย และหลักคติธรรมทางพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- กรรณิการ์ ตั้งตุลานนท์. (2554). ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติวรวิหาร (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กรรณิการ์ ตั้งตุลานนท์. (2556). คุณค่าและความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังของอุโบสถกลางน้ำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ชลดา สุดประเสริฐ. (2556). ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏภาพเครื่องดนตรีไทยภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชาญวิทย์ สุขพร. (2547). พิธีกรรมภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร
- เด่นดาว ศิลปานนท์. (2549). จิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระมาลัยในภาคกลางของประเทศไทย (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เนตรนภา แก้วแสงธรรม. (2551). การศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวจังหวัดอุบลราชธานี: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดทุ่งศรีเมือง วัดบ้านนาควายและวัดหนองมะนาว (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พงศศักดิ์ อภิสุขโว (รุ่งสง). (2549). ศึกษาบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มโน พิสุทธิรัตนานนท์. (2547). สุนทรียวิจิตรกรรมในจิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอเอส พรินติ้งเฮ้าส์.
- วรรณิภา ณ สงขลา. (2533). การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติราชปฏิสังขรณ์วรวิหาร: พิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 59 ปี ธนาคารนครชน. กรุงเทพฯ: ธนาคารนครชน.
- วิวรรณ แสงบุญนำ. (2546). การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดวังจังหวัดพัทลุง (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เวงค์ เคล้าส์. (2539). จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย: ในหนังสือรวมเอกสารวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร. กรุงเทพฯ: บริษัทไทยวิทรูเอล.
- สมชาติ มณีโชติ. (2529). จิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอเอสพรินติ้งเฮ้าส์.
- สันติ เล็กสุขุม. (2538). จิตรกรรมไทยไทยประเพณีไทย: หนังสือสารานุกรมสำหรับเยาวชนไทยโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โอเอสพรินติ้งเฮ้าส์.
- สุภาวดี ไชยกาล. (2556). วิเคราะห์คติธรรมจากจิตรกรรมฝาผนังวัดทุ่งศรีเมืองจังหวัดอุบลราชธานี (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.